

ABRIC DE LA BARIDANA II

Un conjunt de grafies rupestres medievals (Montblanc-Tarragona): 200 anys després del seu descobriment

Ramon Viñas¹, M. Serra Orpinell², Albert Rubio³, Guillem Ollé⁴, Jaume Felip⁵

1. Centre d'Interpretació de l'Art Rupestre de les Muntanyes de Prades (CIAR-Montblanc), Museu Comarcal de la Conca de Barberà, Carrer de Josa, 6, 43400 Montblanc, Tarragona. Investigador- col·laborador del Institut Català de Paleoecologia Humana i Evolució Social (IPHES) Tarragona.
2. Directora del Museu Comarcal de la Conca de Barberà. Historiadora de l'Art. Carrer de Josa, 6, 43400 Montblanc, Tarragona.
3. Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques (SERP), Secció de Prehistòria i Arqueologia. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona. Carrer Montalegre 6-8, 08001 Barcelona.
4. Estudiant del Grau en Arqueologia de la Universitat Autònoma de Barcelona.
5. Centre d'Estudis de la Conca de Barbera, MCCB. Carrer de Josa, 6, 43400 Montblanc, Tarragona.

RESUM Les grafies rupestres de l'abric de la Baridana II comparteixen, amb les de l'abric del Portell de les Lletres, la primera notícia sobre l'existència d'art rupestre a Catalunya. La cita pertany a un manuscrit de mossèn Fèlix Torres Amat, redactat l'agost de 1819, i presentat el 4 de juny de 1830 a la *Real Academia de Historia*. Després de 200 anys del seu descobriment, les Muntanyes de Prades —on es situen aquests dos conjunts— s'han configurat com un dels escenaris més significatius de l'art rupestre del territori català. En aquest article presentem una primera revisió, més completa, del panell de la Baridana II per tal de poder valorar el paper desenvolupat per aquest enclavament assignat a una etapa prehistòrica o protohistòrica, i posteriorment a l'Edat Mitjana. Tanmateix, volem aprofitar l'ocasió per commemorar aquest assenyalat aniversari.

RESUMEN Las grafías rupestres del abrigo de la Baridana II comparten, con las del abrigo del Portell de les Lletres, la primera noticia sobre la existencia de arte rupestre en Catalunya. La cita pertenece a un manuscrito del párroco Félix Torres Amat, redactado en agosto de 1819, i presentado el 4 de junio de 1830 a la *Real Academia de Historia*. Después de 200 años, las Muntanyes de Prades —donde se sitúan los dos conjuntos— se han configurado como uno de los escenarios más significativos del arte rupestre del territorio catalán. En este artículo presentamos una primera revisión, más completa, del panel de la Baridana II con el fin de poder valorar el papel desempeñado por este enclave asignado a una etapa prehistórica o protohistórica, y posteriormente a la Edad Media, y así mismo aprovechar la ocasión para conmemorar este señalado aniversario.

ABSTRACT The rock art of the Baridana II site shares, with those of the Portell de les Lletres complex, the first news about the existence of rock art in Catalonia. The quote belongs to a manuscript of the parish priest Félix Torres Amat, written in August 1819, and presented on June 4, 1830 to the Royal Academy of History. After 200 years, the Prades Mountains—where the two complexes are located— have become one of the most significant scenes of cave art in the Catalan territory. This article presents a first, more complete review of the Baridana II panel in order to be able to assess the role played by this enclave, initially assigned to a prehistoric or protohistoric stage, and later to the Middle Ages, and also take the opportunity to commemorate this important anniversary.

Paraules Clau: Art Rupestre, Muntanyes de Prades, Protohistòria, Edat Mitja, escriptura gòtica.

Palabras Clave: Arte Rupestre, Muntanyes de Prades, Protohistoria, Edad Media, escritura gòtica.

Keywords: Rock Art, Prades Mountains, Proto-history, Middle Ages, Gothic writing.

Actualment, les Muntanyes de Prades resguarden les evidències d'un art prehistòric parietal i moble (pintat i gravat en coves i abrics) força significatiu a Catalunya amb uns quaranta conjunts de diferents períodes. No obstant això, també han conservat altres manifestacions rupestres de tradicions més tardanes—protohistòriques i històriques—de gran interès per a la recerca del desenvolupament cultural i espiritual de la regió. Malgrat tot, el seu estudi ha estat desatès i, per tant, s'han ignorat la major part de les grafies que testimonien una llarga pervivència de les expressions simbòliques i les pràctiques rupestres a les Muntanyes de Prades. Un llegat arqueològic que cal investigar, preservar i difondre.

L'abric de la Baridana II, tot i que pertany al grup de manifestacions rupestres pràcticament oblidades, ha preservat la representació d'un petit motiu pintat de caràcter esquemàtic-abstracte assignat a un moment prehistòric o protohistòric. Es tracta d'un element format per un cercle amb un punt central el qual enllaça amb un traç allargat i lleugerament corbat. La figura contrasta dins d'un panell amb inscripcions gòtiques, on predominen imatges d'època medieval. No obstant això, l'esmentada representació va permetre la seva inclusió a la llista de conjunts de l'Art Rupestre de l'Arc Mediterrani de la Península Ibèrica que foren declarats Patrimoni Mundial per l'UNESCO l'any 1998¹.

El present treball pretén apropar-nos al contingut del panell per tal de contextualitzar el citat motiu esquemàtic-abstracte —el qual ha estat documentat en diferents publicacions (Vilaseca 1944; Alonso 1994a; Viñas i Martín 2003)—, recopilant informació de les grafies medievals pintades i gravades que l'envolten. Una aproximació al conjunt amb una visió integradora de les representacions que, tanmateix, permeti acostar-nos al contingut ideogràfic i funcional d'aquest espai.

Antecedents

El conjunt rupestre de la Baridana II va ser esmentat per primera vegada en una memòria de mossèn Fèlix Torres Amat, titulada: «Apéndice a la Memoria sobre algunas antigüedades de la ciudad de Egara no conocidas: manuscrito a la Real Academia de la Historia», signada l'agost de 1819 i llegida el 4 de juny de 1830. Durant molts anys, aquest antic manuscrit que revelava l'existència de les primeres manifestacions rupestres de Catalunya, es va mantenir inèdit. En ell, hi figuraven unes inscripcions gòtiques i també representacions esquemàtiques-abstractes —pre sumptament gravades— corresponents a la Baridana II i al Portell de les Lletres (fig. 1 i 2). No obstant això, tot sembla indicar que ningú es va interessar per aquelles novetats fins el 1893 quan el lingüista alemany Emil Hübner va incloure la cita de Torres Amat, sobre el Portell de les Lletres, a la seva obra *Monumenta Linguae Ibericae*, on foren interpretades com una «escriptura ideogràfica».

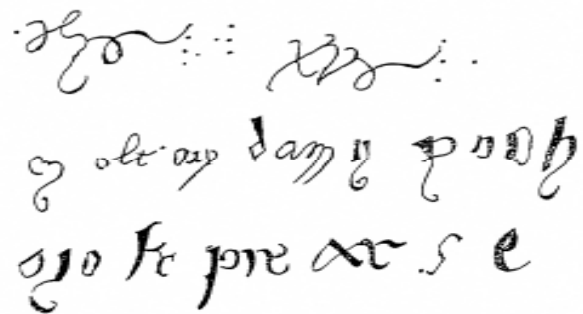

Figura 1. Inscripcions de l'abric de la Baridana II: invocacions i part de la llegenda en lletra gòtica (dibuix de Torres Amat, 1819).

Figura 2. Grafies esquemàtiques-abstractes del Portell de les Lletres (dibuix de Torres Amat, 1819).

Malgrat que després de la mort del mossèn Torres Amat, l'any 1847, aquests indrets i les seves representacions rupestres havien caigut pràcticament a l'oblit, Manuel Gómez Moreno les recull el seu treball sobre «Pictografías andaluzas» (1908).

Des de la memòria de Torres Amat, fa poc més de dos segles, les grafies del Portell de Les Lletres havien estat considerades com expressions gravades i, a més d'això, segurament degut a un error tipogràfic, foren editades al revés en el treball de M. Gómez Moreno. D'aquesta manera foren publicades a la *Geografia General de Catalunya* de Francesc Carreras Candi (1908-1918) i a la *Història de Catalunya* d'Antoni Rovira-Virgili (1922). Durant la dècada de 1930, alguns investigadors, com Lluís Pericot o Pere Bosch Gimpera, les citaren en les seves conferències i publicacions, lamentant no poder-les estudiar per desconèixer la situació geogràfica.

L'agost de 1929, Salvador Vilaseca i Josep Iglésies publicaren a la *Revista del Centre de Lectura de Reus* l'article: «Exploració prehistòrica de l'alta conca del Brugent, II L'art rupestre» comentant que: «Els muntanyencs de la Bartra [...] ens donaren a conèixer les principals coves de l'alta conca del Brugent i particularment les situades dins la Vall del riu Sec, ens van acompanyar l'any 1927[...]». Es tractava dels conjunts rupestres de la Cova de Les Creus, el Mas d'en Carles, el Mas d'en Britus i el Mas de la Baridana. Sobre aquest últim conjunt, conegut posteriorment com Baridana II, assenyalaren que: «Anteriorment havia cridat l'atenció d'alguns excursionistes una inscripció catalana, pintada en lletra gòtica de cal·ligrafia excel·lent, pertanyent molt probablement al segle XV, que hi ha en un tall natural, formant fris, de les capes calisses del mas de la Veridana [...]». Més endavant, anotaren que està realitzada amb pintura roja, que es troba bastant ben conservada i que «pot ésser desxifrada amb relativa facilitat» (Vilaseca i Iglésies, 1929: 221-222).

Aquests autors assenyalen que també conté les següents invocacions:

“ jhs” i “Xpus”

Així com la següent llegenda:

molt prear e poch saber es mudería
molt donar e poch valer es oradura”
(Vilaseca i Iglésies, 1929: 222).

En la traducció inicial de la llegenda hi trobem alguns errors que posteriorment seran corregits (Vilaseca, 1944). A la primera línia s'indica «molt prear e poch saber es mudería» en canvi a l'original, la paraula «prear» es troba al principi de la segona línia. Un altre detall, en aquest cas ortogràfic, apareix en la paraula «mudería» escrita a l'original com «mudoria». Per altra banda, en la segona línia, la paraula «donar», sembla correspondre a la paraula «dar» que es troba entre les primeres paraules de la frase inicial.

En aquest primer article dedicat a l'exploració prehistòrica de l'alta conca del Brugent, Vilaseca i Iglésies citen la presència d'un jaciment arqueològic d'assignació neo-eneolítica —amb material lític i ceràmic— als voltants del conjunt del Mas d'en Carles, aportant la primera referència sobre el context arqueològic d'aquests indrets. No obstant això, no en fan cap referència de la petita figura esquemàtica-abstracta de la Baridana II, ni de la memòria de F. Torres Amat; es evident que, en aquell moment, els autors de l'article desconeixien la seva existència.

Anys després, Salvador Vilaseca (1944) publica un nou treball dedicat a «Las pinturas rupestres naturalistas y esquemáticas de Mas del Llord, en Rojals (Província de Tarragona)» i, finalment, es posa de relleu la localització precisa de l'extraviat Portell de les Lletres, que era l'altre conjunt rupestre assenyalat a la memòria de Torres Amat. En la publicació, Vilaseca emprèn la revisió i estudi de les manifestacions esquemàtiques del conjunt rupestre, així com de les representacions figuratives dels abrics del Mas d'en Llord i de la Baridana I i II (fig. 3).

Figura 3. Representacions esquemàtiques-abstractes de Baridana I (1), i Baridana II (2). (Dibuixos Vilaseca, 1944).

Pel que fa a les inscripcions gòtiques de la Baridana II, l'autor consulta l'antic manuscrit, el descriu i reprèn el seu estudi comentant que:

«[...] tales caracteres se hallan junto al Mas de la Baridana [...], están pintados en rojo y no esculpidos. No se trata tampoco de ninguna inscripción extraña y menos aun de letras moriscas. Es una inscripción catalana en letra gótica del siglo XV, obra acaso de algún monje populetense o de un fraile de Montblanch [...]. (Vilaseca, 1944: 316-317).

A l'hora de transcriure les inscripcions — invocacions i llegenda— Vilaseca indica que: «Su estado de conservación sería satisfactorio si en algunos puntos no hubiesen sido hace pocos años intencionadamente mutiladas, resultando ilegibles las letras que sustituimos por puntos, y que aun existían en tiempos de Torres Amat [...]» (Vilaseca, 1944: 317), i afegeix la següent transcripció:

Molt ... y dar e poch saber es mudoria
Molt prear e poch valer es + oradura

En aquesta nova transcripció observem algunes correccions respecte a la primera lectura de 1929, i a peu de pàgina s'assenyalen alguns comentaris sobre la possible procedència de la llegenda: «Ambas sentencias pertenecen, según concedores de la literatura catalana medioeval al *Dotzen libre appellat del Crestià*, de Francisco Eximenis, impreso por primera vez en Valencia, en 1484, por Lamberto Palmart». No obstant això, afegeix que:

«Estas máximas sugieren, entre otras, las del *Libre de bons amonestaments*, del celeberrimo, apóstata Fray Anselm Turmeda: libro que su autor nos dice haber compuesto en Túnez en 1398, pero que se ha creído con toda probabilidad escrito en Montblanch, en cuyo convento, según el P. Coll (*Crónica seráfica*. Barcelona, 1738), estuvo Turmeda hacia los años 1368-1372: pero no figuran en dicho libro.

Es bien conocida la falsa leyenda que, haciendo compañero de Turmeda a Fray Marginet, huido de Poblet, refiere las correrías de los dos por aquella comarca y el arrepentimiento de Fray Marginet; pero éste, según el P. Finestres, no se evadió del gran cenobio cisterciense hasta después de 1411; esto es en la época en que Na Lionor d'Urgell vivía en la cueva de St. Joan de Montblanch» (Vilaseca, 1944: 317-318).

Deixant de banda la llegenda, Vilaseca amplia les invocacions amb una tercera grafia que, igual que les dues anteriors, està situada a la part més alta del panell (fig. 4). Tanmateix, dona a conèixer

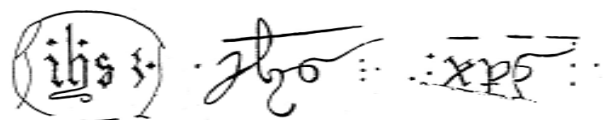

Figura 4. Invocacions pintades a la part alta del panell de Baridana II (segons Vilaseca, 1944).

la troballa del petit signe abstracte que, conjuntament amb les restes d'altres figures de l'abric de la Baridana I (situat a l'oest de la Baridana II): «podríamos reputar prehistóricas» (Vilaseca, 1944: 318) (fig. 3). No obstant això, no defineix cap etapa cultural concreta i només exposa que les de Baridana II són: «[...] muy poco perceptibles; algo a la derecha, y pintado en rojo, menos intenso que el de la primera inscripción» (Vilaseca 1944: 318). En la seva opinió, les pintures més antigues

(prehistòriques o protohistòriques) presenten un grau de deteriorament més elevat i una tonalitat més perduda, en relació amb les inscripcions gòtiques de tonalitat rogenca més intensa.

En aquest treball, Vilaseca també observa la presència d'alguns *grafiti* posterior escrit amb to més clar i poc perceptible amb el nom de: «R. Pons y Guimerá» i per sota la data de «1644» (Vilaseca, 1944: 318).

Respecte al petit signe esquemàtic-abstracte de la Baridana II (fig. 3, núm. 2 i fig. 5), altres investigadors com Pilar Acosta (1968) el situen entre

Figura 5. Motiu abstracte de la Baridana II (segons A. Alonso, 1987).

els tipus denominats *petroglifoide* de temporalitat protohistòrica o tardana. Mentre que Anna Alonso —que va participar en la documentació del Corpus de Pintures Rupestres de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de la Generalitat de Catalunya—, estima que el motiu no és, tipològicament, prou definidor i, per tant, és de difícil adscripció cronocultural, i proposa com a hipòtesis incloure'l dins la pintura esquemàtica del Bronze (Alonso, 1994a: 4).

La creació del Centre d'Interpretació de l'Art Rupestre de les Muntanyes de Prades a la localitat de Montblanc (CIAR 2003-2005) ens va dur a revisar el contingut dels conjunts d'art prehistòric, protohistòric i històric de la zona. L'any 2003, R. Viñas i J. Martín publiquen a la revista *Reboll* (Butlletí

del Centre d'Història Natural de la Conca de Barberà) diverses novetats sobre pintures i gravats rupestres de la regió, en particular el mural pintat de l'abric del Mas de l'Arlequí, així com les representacions gravades de la cova del Clot del Llop i alguna associació gràfica relacionada amb la petita figura abstracte de la Baridana II (Viñas i Martín 2003, 10-12) (fig. 6, i fig. 13 [A]).

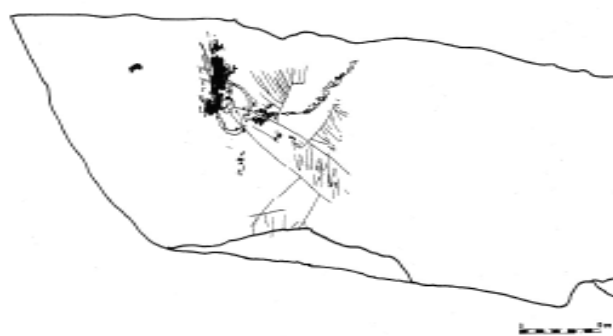

Figura 6. Motiu d'ocell esquemàtic, associat i superposat a l'element abstracte (segons Viñas i Martín, 2003).

Més recentment, el Museu Arqueològic de Catalunya, dins la Ruta de l'Art Rupestre de Catalunya, ha editat diverses guies; entre elles, la de *l'Art Rupestre de les Muntanyes de Prades* (Viñas, 2005). Per altra banda, el Centre d'Interpretació de l'Art Rupestre de les Muntanyes de Prades a Montblanc (CIAR) va publicar la seva primera guia titulada *L'art rupestre del barranc del Mas d'en Llord — Muntanyes de Prades* (Viñas, 2013). En la primera guia es comenta l'element esquemàtic-abstracte de l'abric de la Baridana II (Viñas, 2005), així com el text gòtic, i es pregunta: per què està pintat en un abric i a qui va dirigit el text? En la segona guia dedicada al Mas d'en Llord només s'exposen els abrics del Portell de les Lletres, el Mas d'en Llord i el Mas d'en Ramon d'en Bessó².

Situació

A grans trets, l'abric de la Baridana II se situa a l'extrem nord-est de les Muntanyes de Prades, en el terme de Montblanc (Conca de Barberà, Tarragona). Un indret ubicat a uns 2 km de la pedania de Rojals (979 msnm), en direcció al refugi dels Cogullons (1.045 msnm), i a uns 2 km al nord del Mas de la Bartra (732 msnm). L'ubicació queda delimitada al sud per les poblacions de Prades, Farena i la Riba, al nord per Vimbodí i l'Espluga de

Francolí, a l'est per Montblanc i Vilaverd, i a l'oest per Vallclara i Vilanova de Prades.

El conjunt rupestre es localitza al peu d'una cinglera formada per materials calcaris, i proper al Mas de la Baridana (850 msnm), sota els Plans de Rojals; un indret configurat, geogràficament, entre els Serrets dels Avencs, les Fites i la confluència amb els barrancs del Pirro o de la Baridana i del Bernat Sec (fig.7).

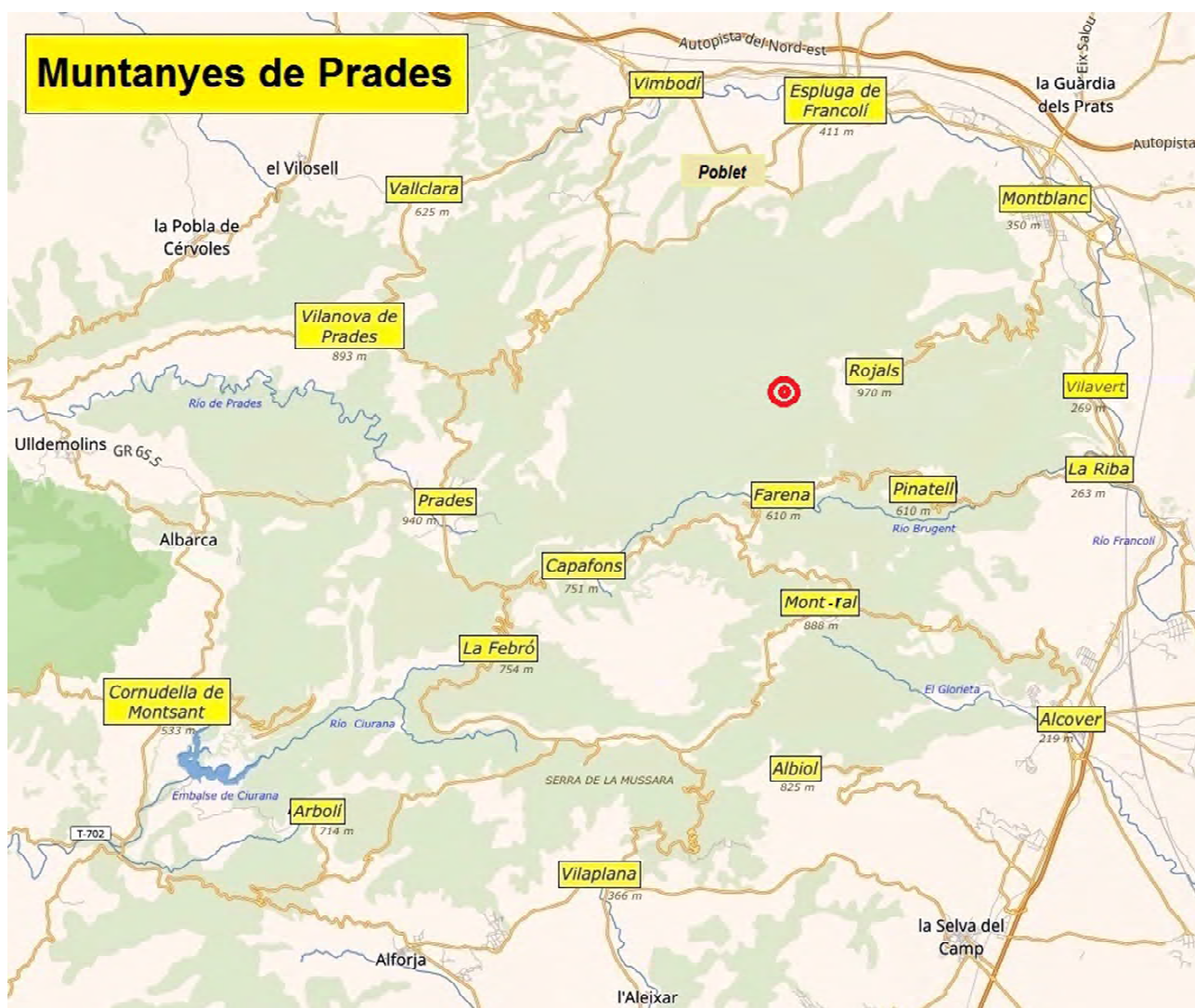

Figura 7. Situació geogràfica del conjunt rupestre de l'abric de Baridana II (modificat del mapa: wikipedia.org/wiki/Montañas_de_Prades).

Conjunt rupestre

L'abric de la Baridana II forma part d'un grup de tres indrets anomenats Baridana I, II, III, els quals es perllonguen per la base d'una cinglera. Conté representacions rupestres pintades en tons vermells i en menor mesura en negre i blanc, així com algunes gravades. La iconografia correspon a diferents períodes, principalment, d'època medieval.

L'abric està integrat per un tall natural de la roca d'uns 20 m de llargada. Si bé, el panell rupestre ocupa només la part centre-esquerra de l'escarpat,

Figura 8. Vista de l'abric de la Baridana II.

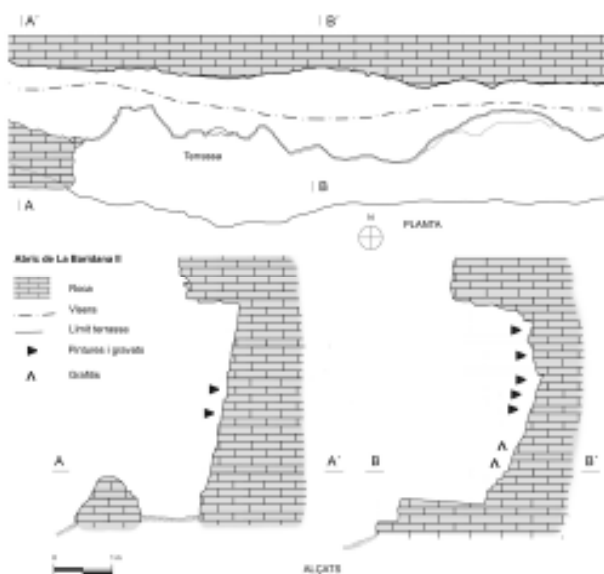

Figura 9. Topografia de l'abric de la Baridana II (Guillem Ollé, Ramon Viñas i Albert Rubio, 2022).

constituït per una paret trencadissa d'uns 10 m de longitud, 3 m d'alçària, i coberta per una visera irregular que oscil·la entre uns pocs centímetres i 1,40 m de fondària màxima (fig. 8). Les grafies cobreixen un panell d'uns 5,50 m de longitud per 2 m d'alçària, malgrat que petites taques vermelloses i grafites es localitzen en àrees més apartades. La major part de les representacions apareixen realitzades entre els 0,60-0,70 m i els 2,70 m d'alçària i al voltant d'una petita depressió o concavitat ocupada per una composició pintada en color blanc (fig. 10 i 12).

Descripció del material iconogràfic

(fig. 10, 11, 12, 13)

Figura 1: *Monograma o invocació de Jesús.* Es localitza a l'extrem esquerra del panell a una alçària de 190 cm. Està constituït per tres lletres gòtiques «IHS» seguides d'un signe en forma de ziga-zaga en posició vertical (similar a la lletra sigma «S» de l'antic alfabet grec i posteriorment a l'ibèric) el qual apareix originàriament a la paraula grega de Jesús .

Aquest monograma finalitza en un punt circular rodejat, simètricament, per quatre traces més petites. La invocació està encerclada per una orla o floritura de traços fins i corbats, pintada en color vermellós molt esvaït i deteriorada per l'erosió i, en aquest punt, per una manca de visera que el protegeixi (Pantone, 163-170 U)³. Mesura 20 cm d'amplada per 12 d'alçària, i les lletres tenen entre 5 i 7 cm d'alçada.

Amb el temps, l'anagrama va donar peu a altres variants etimològiques populars, com per exemple: «Jesús salvador dels homes» o «Jesús salvador de Jerusalem».

Figura 1b. Traç i taques. Es localitzen en una cota inferior a l'anterior i uns 160 cm d'alçària. Constitueix un traç pintat en posició vertical, lleugerament gruixut i corbat. Al seu voltant s'observen petites taques vermelloses. Estan realitzats en tons vermell-

castany (traç: Pantone 173U esvàit; taques 163U). El traç mesura uns 10 cm d'alçada.

Figura 2. Arboriformes. Situats a uns 65 cm a la dreta de l'anterior i a 140 cm d'alçària. Es tracta de dos motius d'estructura similar i associats. El més complet configura una mena d'arboriforme o trident: eix vertical que, a l'extrem superior, es ramifica amb tres ramals o puntes. Estan realitzats en traç prim de color negre, aparentment carbó (Pantone, 2U2X). Mesuren 11,5 cm d'alçària.

Figura 3. Animal fantàstic (?), cruciforme i grafitis (2). A uns 80 cm a la dreta dels arboriformes negres i a la mateixa cota. Correspon a un possible zoomorf d'aspecte fantàstic, gravat amb incisió fina i continua. Presenta cos sinuós «S» amb aparença d'au mitològica, en particular pel seu cap o bec en forma de trompeta. La seva part inferior sembla inacabada. Mesura 11 cm d'alçària.

Pel que fa al cruciforme, aquest es localitza en contacte amb l'animal fantàstic (?) i comprèn una creu de traç rascat discontinu. Mesura 7,5 x 4,8 cm.

Respecte als grafits recents, situats a la part superior esquerra dels primers motius, estan executats amb traç fi, força degradat i configura dues possibles inicials; la més visible podria perfilar la lletra «B» de color negrós (Pantone, 2U). Mesura 1,9 cm d'alçària.

Figura 4. Indeterminats (2) i traços. Aquests elements s'observen a uns 120 cm a la dreta dels precedents, en una cota inferior. Ocupen un espai d'uns 55 cm d'alçària i uns 30 d'amplada. Els dos primers, indeterminats, estan situats a l'extrem superior esquerre i el primer mostra una morfologia allargada i traç discontinu. Al seu costat es perfila un altre element de traç similar, d'aspecte antropomòrfic esquematitzat, format per un eix vertical i dues línies transversals que es connecten entre elles. Estan pintats en color blanc grisós (Pantone, 1U). Mesuren 10,5 i 11 cm respectivament. En un nivell inferior s'observen diversos traços en

forma de ditades en color blanc: tres a la part superior en posició vertical i inclinats, altres similars a la part inferior i finalment restes del mateix color a la part inferior esquerra en posició horitzontal.

Figura 5. Punt i traç. Situats a uns 25 cm per sobre i a la dreta dels indeterminats anteriors. Configuren dos motius associats: un petit punt arrodonit i un traç allargat de color vermell-castany (Pantone, 179 U). Mesuren 4 mm i 1,2 cm respectivament.

Figura 5b. Grafiti i traços. Es localitzen a uns 60 cm per sobre de la figura núm. 5. Es tracta d'un petit grafiti en forma de «P» de color negre. A la seva dreta apareixen tres traços inclinats de fina incisió.

Figura 6. Reticulat i restes de pigment. Situat en una cota inferior als anteriors (part baixa del panell), a 120 cm del sòl, i a la dreta de la figura núm. 4. El motiu forma una estructura reticulada allargada en posició vertical i s'adapta a la morfologia de la roca configurant un escutiforme. Està realitzat amb traç fi de color negre, pintat o dibuixat amb carbó (Pantone, 2U 2X). Mesura 25 x 13 cm. En el seu interior s'aprecien minúscules restes de color vermellós (Pantone, 179 U); possiblement taques o gotes de pintura.

Figura 7. Reticulat gravat i restes de pigment. Es localitza a uns 30 cm per sota i a la dreta de l'anterior. Es tracta d'una retícula irregular gravada amb traç fi i superficial que conforma una estructura rectangular en posició vertical. Mesura 32 cm d'alçària i 20 cm d'amplada. Al seu voltant apareixen petites restes vermelles (Pantone, 179 U) i algunes gotes blanques.

Figura 8 i 9. Grafitis (3). Estan situats a la part alta del panell, a uns 230 cm del sòl i a 100 cm del reticulat núm. 6. Es tracta de tres noms, dos d'ells escrits en lletra cursiva i en color negre (Pantone, 2U2X). El primer correspon a «Joan Angel», seguit de la data de 1929. Mesura 8,5 cm d'amplada. El segon, escrit en tres línies i situat a uns 15 cm a

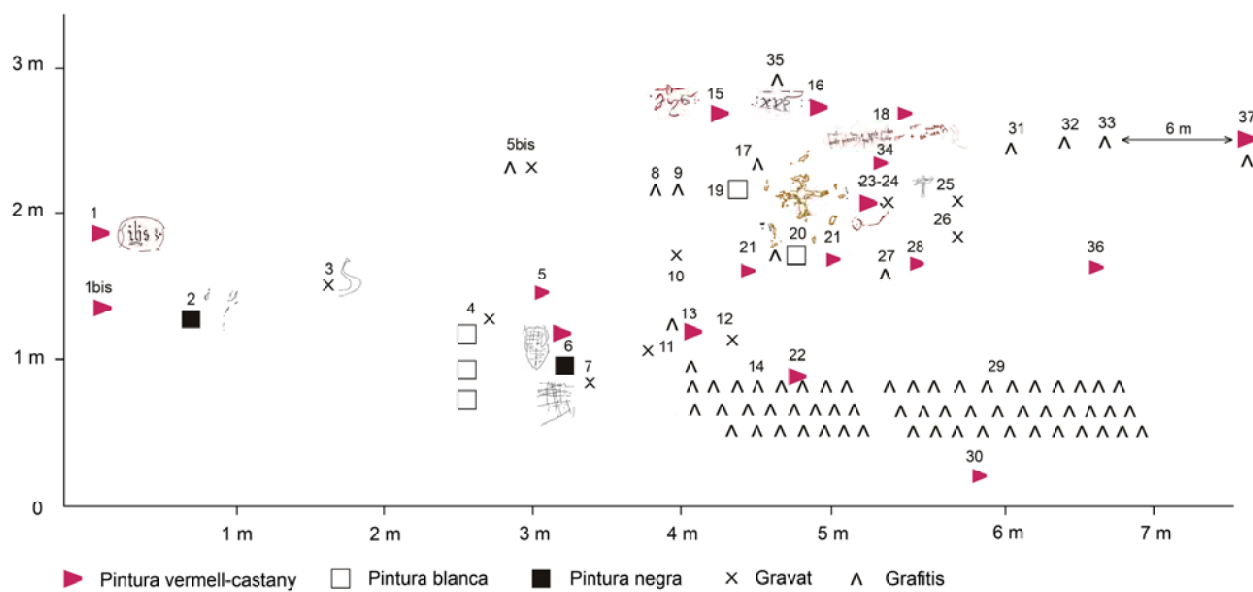

Figura 10. Esquema de la distribució del material gràfic (els motius representats no estan a escala).

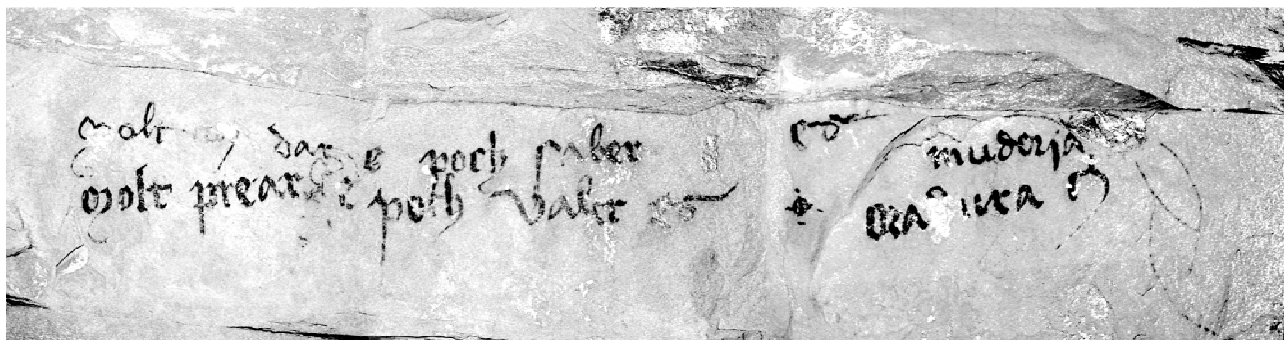
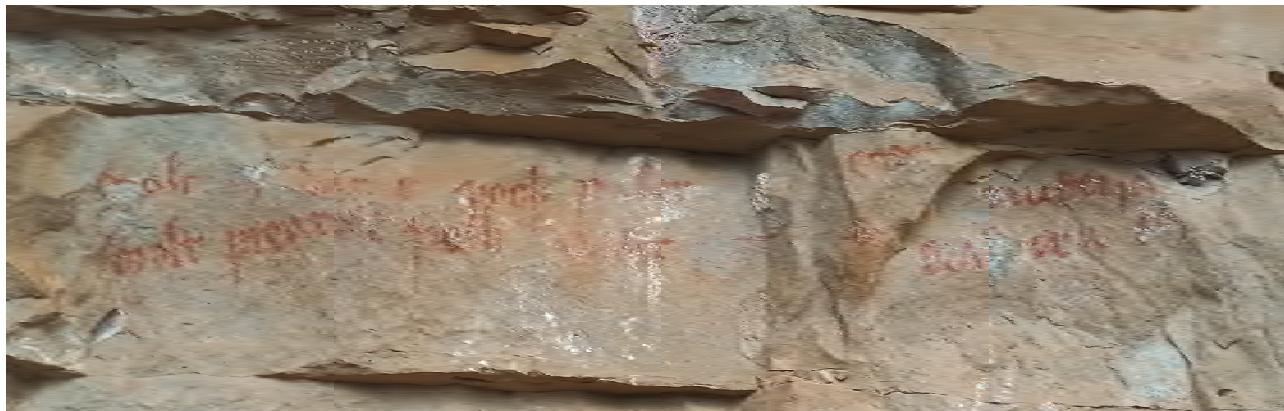

Figura 11. Vista general de la llegenda gòtica (superior) i muntatge i tractament amb DStretch (inferior)

Figura 12. Capella de Crist.

la dreta de l'anterior, fa referència al nom «Maria Virgina», i a sota s'indica la data de 1926. Es de color negre (Pantone, 3U2X). Ocupa un espai de 5 x 5 cm. En un nivell inferior, s'observa un tercer nom: «David», d'aspecte més recent i gravat amb lletres majúscules.

Figura 10. Traços irregulars (2). Estan situats a un 60 cm per sota dels anteriors (núm. 7 i 8), i a 1,60 m del sòl aproximadament. El primer està format per una sèrie de línies gravades en posició vertical i, a pocs centímetres a la dreta, es localitza un altre petit grup de traços inclinats. Mesuren 12 i 9 cm respectivament.

Figura 11. Rectangular amb traços. A uns 30 cm, en una cota inferior a l'anterior. Configura un rectangle irregular, en posició vertical i seccionat per la meitat. Està gravat amb traç fi i per sobre presenta diversos traços entrecreuats, de diferents

gruixos, que sobresurten del rectangle. Mesura uns 10 cm d'alçada. Al seu voltant s'observen altres incisions fines i algunes gotes blanques.

Figura 12. Traços. Situats a la dreta de la figura vermella núm. 13 i en una cota inferior a la núm. 10. Es tracta d'un petit feix o agrupament de línies irregulars, gravades amb traç fi, i en posició vertical. Igual que l'anterior, s'observen altres incisions més fines al seu entorn. Amida 12,5 cm d'alçària.

Figura 13. Antropomorf. Es localitza al centre del grup de traços núm. 10-12, i a 1,30 cm del sòl. Correspon a un personatge de tipus esquemàtic poc definit, amb cap voluminós abillat amb apèndixs verticals (plomes o banyes?), tronc recte, braços curts i doblegats cap a dalt, cames primes i rectes, sense indicació dels peus, i possible cua. Característiques que responen a algun ésser mitològic. Està pintat en color vermellós (Pantone, 179U

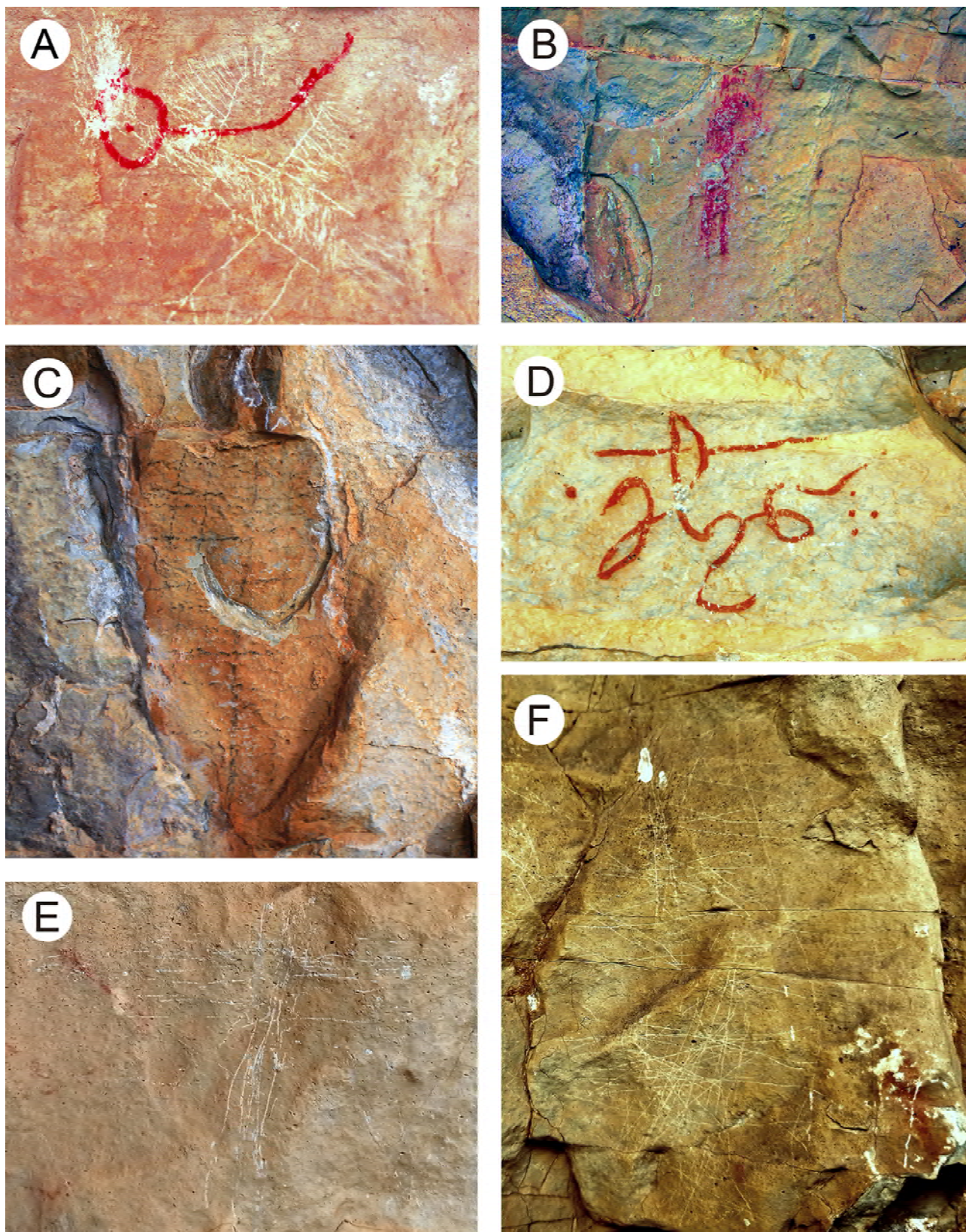

Figura 13. Representacions gràfiques: tradició protohistòrica (A [núm.23, s'observa l'au gravada de tradició medieval núm. 24 i d'època posterior]; B [núm. 13]; C [núm.6]); tradició medieval (D [núm. 15], E [núm.25], F[27]).

esvàit). Al seu voltant s'observen algunes restes de tonalitat ataronjada. Mesura 8,2 cm d'alçària (fig. 13 [B])

Figura 14. *Agrupament de grafitis* (relacionats amb el grup núm. 29). Estan situats a la base del panell i ocupen una franja d'uns 3 m de llargada, una amplada d'uns 80 cm, i a uns 30-60 cm del sòl. Es tracta de gravats, aparentment recents de traç fi i superficial. Entre aquests s'observen algunes figures antropomorfes, arquers, línies i possibles estructures de trets irregulars. Caldrà revisar-los amb detall per la possible presència d'altres elements medievals entre ells.

Figura 15. *Monograma o invocació a Jesús.* Està integrat per tres lletres gòtiques «jhs» (enllaçades, cursives i minúscules del tipus processal [?], aparentment utilitzada pels funcionaris). En el lateral esquerre presenta un punt i a l'esquerra tres més. Es localitza a la zona dreta del panell, a uns 4 m del primer monograma, i a 270 cm per sobre del nivell del sòl. Amida 25 x 15,5 cm; el gruix del traç de la lletra varia entre 3 i 5 mm. Està pintat en color vermell-castany (Pantone, 173-179U). Presenta alteracions antròpiques intencionals en el centre i extrem inferior de la lletra «h» (fig. 13 [D], i 14).

Figura 16. *Monograma o invocació a Crist.* Aquest element està situat a uns 30 cm de l'anterior i a la mateixa alçada. Està configurat per les tres lletres gòtiques «XPS» (abreviatura del grec, en llatí *Christus*) que, en el panell, apareixen emmarcades per tres traços successius i horitzontals a la part superior, tres punts en el lateral dret i quatre en el lateral esquerre. Malauradament, el suport rocós del basament s'ha després i afecta la part inferior de les tres lletres, en particular a la «P», i molt possiblement a un suposat punt més baix del lateral esquerre, així com a tres suposats traços de la zona basal que s'han després per l'erosió. Està pintat en color vermell-castany (Pantone, 173U). Mesura 34

x 8 cm. La lletra «P» està travessada per un traç horitzontal sobre l'eix vertical per indicar el patíbul de la creu on va morir Crist. Segons les transcripcions del monograma la lletra «X» (equival a *fill*), «P» (a *Pare*) i «S» (a l'*Esperit Sant*).

Figura 17. *Grafitis (2).* Estan situats a la part alta del panell, a uns 240 cm del sòl i en una cota inferior a l'anterior. Es tracta de dos elements, el primer sembla pertànyer al nom d'«Estella» en lletres separades i seguida de la data 1879, escrita en traç fi i en color negre (Pantone, 2U2X). Mesura 6,5 cm. El segon correspon a un motiu gravat amb traç fi, format per una estrella de cinc puntes (pentacle) i associat a quatre línies verticals, adossades a la part inferior, que es poden identificar com una «estelada» catalana de realització recent. Mesura uns 6x8,5 cm.

Figura 18. *Llegenda gòtica.* Es localitza a l'extrem superior a uns 2,45 cm del sòl i en una cota superior al conjunt núm 20. Comprèn dues línies escrites en lletra gòtica. cal observar que les primeres paraules estan pintades en lletra gòtica lligada, arrodonida i de gruix menor en relació a la resta de la llegenda (aparentment del tipus gòtica antiga, tradició del segle XIV?) i posteriorment segueix la resta de la llegenda en lletra més angulosa i densa (tipus gòtic textura o textualis s. XIII-XV?), amb algunes floritures i amb la següent llegenda:

“molt (...?) dar (+) e poch saber es mudoría
molt prear e poch valer es (+) oradura”.

El suport rocós produeix una protuberància i damunt s'inicia un signe intercalat en la drase, aquest element correspon a un petit pun envolat de quatre petits traços cardinals, similar al que finalitza el monograma de la figura 1. Les dues frases gòtiques queden tancades per la dreta amb una orla o floritura final. Està pintada en color vermell-castany (pantone 173-179U). hem observat que per sobre de les paraules “saber i valer” es distingeixen restes de

pintura blanca o calç que recobrien parcialment aquesta àrea. El text mesura entre 75 i 80 cm de llargada i les lletres varien entre 1 i 3 cm d'alçària (primeres paraules) i la resta entre 2 i 4 cm d'alçària (fig. 11).

Figura 19. *Restes.* situades a l'extrem superior esquerre del grup núm. 20. pertany a un element arrodonit irregular que podria formar part del mateix conjunt de pintura blanca (calç?) núm. 20. Mesura 6x9 cm.

Figura 20. *Capella de Crist.* Es localitza a la part més fonda de l'abrig, dins un concavitat a una alçada que oscil·la entre 1,60 m i 2,20 m del sòl. Es evident que va escollir aquest espai central per a representar la composició, possiblement, la més indicativa del conjunt, presidida per un antropomorf esquemàtic, envoltat o emmarcat per cinc petites motes blanques, que considerem com la imatge de Crist. La figura, de constorn irregular, està pintada en traç ample i en color blanc i presenta un cap aplanat, coll, cos llarg, braços oberts en creu, amb indicació d'alguns dits i cos allargat sense indicació de les cames. Cal suposar que va cobert fins als peus amb una vestimenta llarga, en definitiva una imatge molt simplificada.

Veiem que, després de la primera paraula: “**molt**”, s'observa una zona degradada amb les restes de tres possibles lletres de transcripció dubtosa: «**aoy, oay o any** » (anotades també en el dibuix de Torres Amat), i seguida de l'expressió: [dar], en aquest punt trobem un element intercalat, una mena de semicercle irregular obert, de traç prim i doble, que uneix la lletra «r» de [dar] amb la [e] de la frase llarga, en definitiva una imatge molt simplificada. Les motes blanques, que l'envolten, estan distribuïdes: una sobre el cap, dos a l'alçària dels braços i dues més a la seva base, com indicant la llum o la claror que el circumda. Per tant, l'espai vindria a configura una petita capella rupestre

dedicada a Jesucrist. El personatge mesura uns 29 cm d'alçada per 32 d'amplada i les taques blanques que l'encerclen ocupen una àrea d'uns 60 cm de diàmetre aproximat (fig. 12).

Figura 21. *Taques/gotes i grafitis.* Les gotes es troben situades al costat dret del conjunt núm. 20. Segueixen un eix vertical format per unes quatre petites taques de pintura de to vermellós, que possiblement degotaren al pintar la llegenda gòtica. Mesuren uns 2 mm cada gota, i 8,5 cm tot el grup. Al costat inferior esquerre del núm. 20 s'observa una gota més gran de color vermell-castany (Pantone, 173), així com dos grafitis gravats amb traç fi amb els noms de: EVA (o potser “ENA O EIVA”) i VICTOR, els dos estan ratllats per sobre i acompanyats de la data 6-7-12.

Figura 22. *Retícula (?).* Situada a la part baixa del panell entre els grafitis 14 i 29. Comprèn les restes d'una probable retícula completament erosionada. Només s'observen les restes d'alguns traços perpendiculars de color castany-groguenc (Pantone, 152-153U).

Figura 23. *Cercle amb punt central i apèndix.* Es tracta d'un petit motiu, de configuració esquemàtica-abstracta, integrat per un cercle amb punt central, i enllaçat a un traç lleugerament corbat que li confereix un aspecte estel·lar de tipus cometa. Està realitzat amb traç fi, mesura uns 9 cm de longitud i està pintat en color castany-vermellós clar (Pantone, 173U) (Fig. 13 [A]).

A mitjans del segle passat Vilaseca l'assenyala, per primera vegada, com l'únic element del conjunt que podria ser assignat a una etapa prehistòrica (Vilaseca, 1944: 318). Dins la publicació de P. Acosta aquests tipus de figures són classificades com de l'Edat del Ferro (Acosta, 1968). Posteriorment A. Alonso (1987) el situa hipotèticament dins la pintura esquemàtica del Bronze, comentant que el motiu ha estat objecte de ratllades i mostra una tosca figura d'ocell gravada per sobre la pintura (Alonso, 1994:

3-4). Aquesta au gravada correspon a la figura 24 que descrivim a continuació.

Figura 24. *Au.* Es tracta de la figura d'un ocell gravada sobre la imatge anterior. Està executada amb traç fi i presenta les ales obertes, un detall que suggereix que l'exemplar està volant o apunt d'aixecar el vol. El seu disseny és de configuració esquemàtica i presenta un cap apuntat amb cos recte, rectangular, i amb petits traços a l'interior; les potes són rectes amb indicació d'alguns dits i les ales apareixen obertes en forma d'«U» irregular amb traços fins laterals que indiquen les plomes, així com algunes incisions a l'extrem posterior que indiquen les plomes de la cua.

Cal observar que la punta del bec coincideix amb el punt central del cercle del motiu anterior (figura 23). Aquest detall suggereix que l'ocell, gravat en una etapa posterior a la pintura, està intencionadament associat al citat motiu pintat. Es fa palès que l'interès del gravador va ser el d'aprofitar la figura pintada per representar un ocell volant que duu al bec un element o fruit. A l'extrem superior esquerre del grup es distingeix un altre traç ratllat. Mesura 10 cm de llargada i 9,3 cm d'alçada (fig.13 [A]).

La representació de l'ocell associat a un petit cercle amb l'apèndix, al bec, ens evoca la història bíblica del diluvi, on Noè envia un colom fora de l'arca i aquest retorna amb una branca d'olivera.

Figura 25 i 26. *Cruciformes (2).* El primer element, està situat a la dreta dels anteriors, i a prop de la «capella de Crist» està realitzat amb traç fi i superficial. Al seu voltant s'observen una sèrie de traços relacionats temàticament. Representa una creu o crucifix d'estructura ample amb diversos traços a l'interior que podrien insinuar parts d'una figura humana, presumptament Jesucrist. Mesura 8 x 8 cm aproximadament (fig. 13 [E]). En el segon cas, ubicat en una cota més baixa, segueix la mateixa tècnica d'incisió que el seu precedent i, per tant,

una creu similar que com l'anterior podria suggerir un altra figura antropomorfa al seu interior. Mesura 6x5,5 cm aproximadament.

Cal observar que una de les incisions horitzontals, del segon cruciforme (extrem inferior esquerra) secciona una petita taca o gota vermella, informant d'un moment posterior per aquests cruciformes gravats.

Figura 27. *Grup de gravats.* Es localitzen juxtaposats a la dreta del conjunt núm. 20 i al costat de les taques o gotes vermelles núm. 21; en una cota inferior als núms. 23-25. Es tracta d'un nucli de gravats de traç fi que ocupa una franja lateral d'uns 13 cm d'alçada, vinculada als cruciformes anteriors. Integren tres agrupaments de traços entrecruats. El seu voltant s'observen alguns possibles *grafitis*.

Figura 28. *Taques/gotes.* Estan situades al costat dret del grup núm. 27. Segueixen un eix d'uns 40 cm, lleugerament en diagonal format per unes cinc petites gotes de pintura vermellosa, de diverses mides que, probablement, degotaren al pintar la llegenda gòtica. Mesuren entre 1-2 cm i 5 mm.

Figura 29. *Agrupament de grafitis recents* (segueixen el mateix nivell del núm. 14). Situats a la base del panell, a uns 60 cm del sòl i ocupen, en total, una franja d'uns 3 m de llargada. Es tracta de gravats de traç fi i superficial, entre els què figuren formes antropomorfes, algun arquer, línies entrecruades, possibles estructures, etc. Alguns elements podrien ser medievals. Entre ells s'aprecien restes vermelloses molt esvaïdes.

Figura 30. *Taques/gotes.* Es localitzen dintre del agrupament anterior. Corresponen a varies taques de tonalitats vermelloses, molt esvaïdes, possiblement procedents de l'execució dels textos gòtics.

Figura 31. *Grafiti.* A uns 30 cm de l'extrem dret de la llegenda gòtica. Element poc definit i d'aspecte reticulat. Està pintat en color negre (Pantone 2U2X) i mesura 6,8 cm.

Figura 32. Grafitis. A la dreta de l'anterior. Aparentment noms molt degradats i de difícil traducció. Està format per les restes de dues línies. Estan escrits amb llapis de color negre (Pantone 2U2X) i el grup mesura 10 cm de longitud.

Figura 33. Grafiti. Situat sota mateix dels anteriors. Es tracta, aparentment, d'algun text molt degradat constituït per una sola línia escrita amb llapis de color negre (Pantone 2U2X) i mesura 32,5 cm.

Figura 34. Grafitis i gota. Es localitzen per sota del text gòtic (núm. 18), a uns 230 cm del sòl i prop de la figura de l'au núm. 24. Es tracta d'un grup de *grafitis*: un agrupament de ratlles gravades i 3 noms. El primer motiu, situat sota mateix de la llegenda, configura una mena d'estructura rectangular, en posició vertical travessada per altres línies corbes. El segon, correspon a un nom, escrit en lletra cursiva i en color ataronjat i negrós, similar als descrits (núm. 8 i 9). Va ser transcrit per Vilaseca (1944: 318) com: «R. Pons y Guimerà 1644». No obstant això, en l'actualitat ha perdut alguna lletra, i la data «1644» sembla respondre a l'any: «1844» ja que el núm. «6» simula un possible «8». El nom mesura 8,5 cm de longitud i la data uns 2 cm. El tercer *grafiti* comprèn un o dos noms molt dubtosos, situat per sobre de l'anterior, està format per lletres gravades grollerament i d'època recent. Una primera transcripció de la mateixa sembla indicar: «DARIBAN o ARIBAN»(?) o les inicials: «DAR o AR» i «IBAN».

Entre aquests *grafitis* i el text gòtic s'observa una altre gota de color vermelloso produïda, possiblement, durant la realització de la llegenda gòtica. Mesura 8mm.

Figura 35. Grafiti. Està situat en la cota més alta i a l'esquerra de l'advocació núm. 16. Correspon a una forma d'ull dissenyat al centre d'una petita sanefa constituïda per tres formes el·lipsoïdals enllaçades en posició horitzontal que envolta l'ull. Està realitzat en llapis de color negre (Pantone, 2U2X). Mesura 7 cm longitud.

Figura 36. Taques. En una cota inferior als *grafitis* 31-33 i entre 160-170 cm del sòl. Es tracta de dues petites taques de color castany-vermellós (Pantone, 166-173U). La seva ubicació, fora de la zona dels textos gòtics, suggereix que algunes d'aquestes taques o gotes de pintura vermelloso podrien ser intencionades.

Figura 37. Taques i grafiti. A uns 6 m a la dreta dels grafits núm. 32-33 i a la mateixa cota es localitzen algunes petites taques de color castany-vermellós (Pantone, 166-173U), així com els últims grafits recents.

Primers resultats i interpretacions

Queda patent, que qualsevol inscripció, dels antics alfabetes grec, iber o llatí, expressat sobre una paret d'una cavitat o abric rocós al mig d'un indret muntanyós, cridarà sempre l'atenció dels vianants. És indiscutible que el text de la llegenda de la Baridana II, de notable cal·ligrafia gòtica, va alertar als masovers de principis del segle XIX i al mateix mossèn Torres Amat de la presència d'un document desconegut excepcional. No obstant això, avui, el territori comprèn un entorn boscos, escassament habitat i transitat per excursionistes i ciclistes que fan el recorregut del GR 171.

El conjunt de grafies que integren el panell de la Baridana II susciten diverses preguntes relacionades amb el seu contingut, significat, intencionalitat i ús de l'indret, així com l'època en què es varen realitzar. Per tant, a quin tipus de societat serviren les expressions pintades i gravades en aquesta cinglera, situada entre Rojals i els Cogullons, o entre Montblanc i Prades? què poden expressar i per què en aquest espai?, es tracta de simples *grafitis* produïts pels pobladors al llarg de l'Edat Mitjana?, la llegenda gòtica podria fer referència a un text de caràcter religiós, moral o crític, escrit per algun monjo escrivà o persona lletrada de la regió? els monogrames o invocacions

de Jesucrist, així com la llegenda, foren escrits en el mateix moment per una sola persona?

Per altra banda, l'inventari provisional del contingut consta d'unes 38 grafies o elements pintats i gravats, dels quals la majoria corresponen a les etapes medievals i uns pocs podrien situar-se, hipotèticament, en moments protohistòrics. Les mesures d'aquestes representacions són, en general, petites i contemplen els següents tipus i unitats: cercle amb punt central i apèndix corbat (1); reticulats (3); arboriformes o tridents (2); antropomorfs (2); capella de Crist (1); monogrames i llegenda amb lletra gòtica (4); cruciformes (3); zoomorfs (2); grups de traços (7); rectangular amb traços (1); grups de taques o gotes, punts i restes de pigment (11), indeterminats (2). A més, s'han detectat 20 *grafitis* recents, principalment noms i dates (que indiquen la seva realització entre mitjans del segle XIX i principi del XXI).

De moment, i com hipòtesis de treball, hem pogut distingir diversos agrupaments per sectors, realitzats en diferents etapes:

A) Zona inferior, entre 0,60 i 2 m des del sòl. Contempla alguns elements dispersos dels primers moments amb representacions esquemàtiques-abstractes pintades en colors vermell-castany i negres. Algun d'ells apareix associat i entrellaçat amb elements posteriors.

B) Zona Central, entre 1,60 i 2,20 m. Correspon a un segon moment, representat per elements pintats en color blanc com la denominada «capella de Jesucrist».

C) Zona superior, entre 1,90 i 2,70 m. Pertany als moments posteriors i finals de la segona etapa expressada per les pintures gòtiques de color vermell-castany de la llegenda, a les invocacions a Jesucrist, així com nombroses taques o gotes vermelloses i diversos gravats de traç fi.

Per esbrinar una seqüència més detallada del procés de realització del conjunt rupestre de la Baridana II caldrà un projecte d'investigació que

contempli i analitzi el material, la situació espacial de les diverses composicions i les superposicions entre motius gravats i pintats; tasca que esperem poder realitzar en futurs estudis. De moment, les grafies informen de l'existència d'un lloc de culte del món rural, un oratori rupestre o lloc d'oració cristià, creat pels mateixos habitants de les Muntanyes de Prades durant l'Edat Mitjana (possiblement entre els segles XIV-XVI). Les invocacions de Jesucrist, en lletra gòtica, la imatge antropomorfa i esquematitzada de Jesús, així com els cruciformes i les associacions entre retícules i altres elements esquemàtics-abstractes, d'aparença més antiga, reforcen la idea de l'existència d'un antic lloc sagrat (iniciat hipotèticament en el primer mil·lenni aC) i transformat posteriorment, a l'Edat Mitjana en un santuari de culte cristià.

Actualment, les Muntanyes de Prades, amb 307,26 km² i 30.726,39 ha, ens presenta un escenari pràcticament deshabitat, amb algunes poblacions disperses que despunten com illes entre una exuberant massa forestal. Citem, entre altres, els nuclis de Prades (589 habitants), l'Arbolí (116), la Febró (42), Rojals (28), Siurana (27), la Mussara (despoblat). En canvi, són força abundants els masos i corrals, avui en ruïnes, així com els milers de bancals abandonats que indiquen una població més abundant en els darrers segles⁵ (Contijoch i Bayona, 1997; Insa, 2001).

No obstant això, a l'època medieval, el nucli habitat més proper al conjunt rupestre el constituïa el llogaret de Rojals, amb una dotació poblacional, avaluada segons els fogatges de 1365 i 1378, de 24 focs (o 120 habitants) i a la Vall de Ladrons, on existien diversos molins i masos amb un total declarat de 5 focs (uns 25 habitants). Més cap a l'interior del terme montblanquí, dins de les Muntanyes de Prades, ens consta a la mateixa època que al Pinetell hi residien 28 focs (140 habitants). Si tenim present la gran superfície del terme muntanyenc de Montblanc, ens trobarem densitats

de població inferiors a un foc per quilòmetre quadrat, molt per sota dels més de 4 focs/km² enregistrats al terme baix de Montblanc (Iglesias 1967, 80-81). Aquestes xifres encara minvaren més a la darrera del segle XIV i a l'inici del XV, quan la demografia catalana experimentà un gran sotrac. Tanmateix, per als eremites que haurien fundat la capella de Crist (fig. 10. núm. 20; i fig.12) i hi varen escriure el text o sentències de caràcter moral (fig. 10. núm. 18, fig. 11), així com les invocacions de

Jesucrist (fig.10. núm. 1; i 16, fig. 13 [D]) i les creus incises (fig. 10, núm. 25 i 26; fig. 13 [D]), la baixa demografia afavoria el seu desig de solitud i de recolliment intern per a fer les seves pregàries. No ens ha quedat constància documental de cap eremita situat en l'indret ara analitzat, —malgrat l'existència d'alguna cova molt propera però sense cap evidència material o gràfica—, no obstant això, a poca distància d'aquest emplaçament (uns tres quilòmetres) s'hi situava la capella eremítica advocada a Sant Joan

Figura 14. Degradacions i destruccions antròpiques de les pintures de la Baridana II.

i que, pocs anys després, es convertí en l'ermita de Sant Joan. Allí hi tingueren el seu refugi diversos penitents, el més famós d'ells fou la noble Elionor d'Urgell⁴ on hi feu vida d'oració fins a la seva mort esdevinguda el 1430 (Jàvega 2011, 21), en un període temporal coincident amb la cronologia deduïda dels trets paleogràfics de les inscripcions gòtiques del conjunt rupestre.

En canvi, per les etapes més tardanes, el nomenclàtor de 1860, comprèn les dades d'una millora demogràfica important que coincideix amb la presència dels primers *grafitis*. Antoni Cartanyà anota que «L'any de major nombre de població al massís fou el 1857, segons els censos de població, es va arribar als 7.731 habitants [...]. A Rojals, arribaren a habitar-hi 694 persones el 1860, però a partir del tercer terç del segle XIX s'inicià un despoblament, tant a Rojals com a la resta de la muntanya, i un abandonament de cases i masos, que no tindrà aturador durant el segle XX [...]. En aquest abandonament del massís intervenen diversos motius: la plaga de la fil·loxera, la guerra civil, la industrialització, les males comunicacions i l'aïllament respecte a la plana. Tot això portarà que el 1936 a les muntanyes només hi visquessin 3.000 habitants, i el 1981 només hi residien 1.171 persones». (Cartanyà, 2015: 234).

Finalment, i en aquest context, hem d'esmentar un altre indret que presenta certes similituds amb el conjunt de la Baridana II, aquest va ser descobert a la Cova del Llop l'octubre de 2010 per un grup d'excursionistes del Club Atlètic Espluguí (l'Espluga de Francolí). Es tracta d'un abric situat en el barranc de Morellasa 740 msnm, dins els Ports de Tortosa-Beseit en el terme de Paüls (Baix Ebre). La cavitat presenta al seu interior una font amb cisterna i vàries estructures de pedra seca, que queden tancades per un mur extern, possiblement un corral. Els panells estan situats a la zona interna de la cavitat i foren pintats en colors vermells-castanys i a una alçada d'entre 2,20 i 2,80 m respecte al sòl actual. Les

pintures representen marques, traços paral·lels, i diverses restes indeterminades; i a la part més fonda de la cavitat es localitzen els motius esquemàtics més significatius: tres antropomorfs, un d'ells de cap per avall i juxtaposat a una retícula o graella, així com un monograma de Jesús «JH8» (o «S» en forma de 8) (Viñas, 2011-2012).

Entre la iconografia de la Cova del Llop i trobem un monograma de Jesús (popularitzat per Sant Bernardí de Siena al segle XV i, posteriorment al segle XVI, amb l'afegit de la creu sobre la «h» emprat per Ignasi de Loyola, fundador de la Companyia de Jesús). El grafisme podria correspondre a l'obra d'un eremita que potser va ocupar la cavitat al voltant dels segles XV-XVI. Per altra banda, i com succeeix a la Baridana, també hi trobem diverses retícules de traç prim i, en aquest cas, associats a tres antropomorfs de traç gruixut que, aparentment, tampoc serien contemporanis. Novament ens trobem davant d'un altre panell acumulatiu i, per tant, d'un aprofitament d'elements precedents, possiblement protohistòrics, sobre els quals s'hi varen afegir altres representacions medievals. La proximitat de l'antropomorf esquemàtic (de cap per avall) al costat d'una retícula, podria suggerir un passatge dels martiris cristians d'època romana. Al respecte, recordem l'edicte de l'emperador Valerià qui, l'any 258, va prohibir els cultes cristians i, en conseqüència, va promoure l'execució de religiosos cristians [*“episcopi et presbyteri et diacones incontinenti animadvertantur”*– Ciprià, Epist. LXXX, 1]. (Enciclopedia Católica, 2013). Entre aquests, assenyalem la figura de Sant Llorenç que va morir a la foguera sobre una graella (Viñas, 2011-2012).

Conservació

Un aspecte important a considerar és l'estat de conservació en què es troba el conjunt rupestre de la Baridana II, declarat Patrimoni Mundial. A part de l'erosió natural que es manifesta en tot l'abric per les alteracions de caràcter geològic estructural

i processos bioquímics, com els desprendiments de la cornisa i la degradació per microorganismes, els problemes més greus recauen en les destruccions antròpiques, força lamentables. Els panells estan coberts de *grafitis*, ratllades, picotejats, destruccions intencionals que afecten a la llegenda gòtica, així com recobriments de possible calç que s'han anat desprenent.

Destaquem diverses paraules del text gòtic que han estat malmeses i destruïdes intencionadament. Observem a la primera línia, la paraula «Molt» que està refregada i la segona pràcticament eliminada (...), així com les paraules «es» i «oradura» de la segona línia, i parts d'alguna floritura. En el treball de Vilaseca (1944) ja es comenta el principi d'aquest tipus de vandalisme i és evident que cal actuar per a protegir aquest patrimoni rupestre de Catalunya (fig. 14).

Comentari final

Tant la recopilació de les dades, com les observacions realitzades, posen de manifest que el tractament heterogeni i diferencial de les grafies —tant el seu aspecte formal com pels tipus de traç— perfilen un panell pintat i gravat amb un procés iconogràfic acumulatiu; per tant, de representacions executades en diferents moments i on es configuren determinades associacions entre elements antics i medievals. Aquestes diferències tècniques en els dissenys fluctuen entre l'abstracció dels elements inicials, fins el disseny esquematitzat del presumpte personatge de Jesús pintat en blanc —escassament detallat— i acompanyat d'una excel·lent cal·ligrafia d'inscripcions gòtiques. En definitiva unes representacions de caràcter simbòlic i religiós amb un mínim de dos moments, el primer protohistòric, i un posterior a final de la Baixa Edat Mitjana que acaba constituint el santuari rupestre cristià, és dir, un lloc de culte, d'oració i de veneració dedicat a la figura de Jesucrist.

En definitiva, les evidències observades, en aquest primer treball d'aproximació general, permeten

posar de manifest la presència d'un antic espai sagrat que va ser aprofitat durant el final de la Baixa Edat Mitjana. Certes figures pintades, en particular reticulats, el petit signe abstracte (cercle amb punt central i apèndix) i alguns traços acrediten la citada etapa inicial, que hipotèticament podem assignar als voltants del primer mil·lenni aC. Alguns *grafitis* també podrien indicar que la funcionalitat d'aquest entorn hauria sobreviscut ben passada l'Edat Mitjana, entre el poblament rural dels antics masos; la majoria d'ells, actualment en ruïnes com el mateix mas de la Baridana.

Finalment, considerem que es tracta d'un modest santuari que possiblement va ser aprofitat per algun eremita i benaurat pels mateixos habitants de la regió en els seus recorreguts i desplaçaments des de les etapes protohistòriques. Tanmateix, la informació posa de relleu que la ruta per la zona més alta del massís, entre Rojals i els Cogullons o entre Montblanc-Prades-Siurana, va ser transitada per les comunitats rurals de les Muntanyes de Prades, de forma desigual al llarg del temps.

Tot plegat, hem de lamentar tant les agressions antròpiques intencionals que d'antuvi han malmès algunes parts del conjunt parietal, així com els múltiples *grafitis* deixats pels visitants recents d'aquestes contrades, i que, en definitiva continuen posant en perill la pròpia pervivència d'aquest patrimoni.

Bibliografia

- ACOSTA, PILAR (1968). *La pintura rupestre esquemática en España*, Memorias del Seminario de Prehistoria y Arqueología, Vol. 1, Universidad de Salamanca, Facultad de Filosofía y Letras, 250 p.
- ALONSO, ANNA (1994a). «Abric de la Baridana II», a J. Castells (ed.) *Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya. Corpus de Pintures Rupestres. Àrea central i meridional*. Vol. 2, Fasc. 10, Barcelona: Direcció del Patrimoni Cultural Barcelona, p. 1-4.
- ALONSO, ANNA (1994b). «Abric de la Baridana I», a J. Castells (ed.) *Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya. Corpus de Pintures Rupestres. Àrea central*

- i meridional*. Vol. 2, Fasc. 10, Barcelona: Direcció del Patrimoni Cultural Barcelona, p. 1-8.
- BOSCH GIMPERA, PERE i COLOMINAS, J. M. (1921-1926). «Pintures i gravats rupestres», *Arqueologia I, Història de l'Art, Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VII, Barcelona, p. 1-26.
- CARRERAS CANDI, FRANCESCH (1908-1918). *Geografia de Catalunya: Tarragona*, 768 p.
- CARTANYÀ MOIX, ANTONI (2015) «El poblament a l'antic terme de Rojals segons el Nomenclàtor de 1860» *Aplec de Treballs (Montblanc)*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 33: 231-250.
- CONTIJOCH, JOSEP M. i BAYONA, VICENTS (1997). Els masos de Rojals. Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 140 p.
- ENCICLOPEDIA CATÓLICA (2013): <https://es.catholic.net/imprimir.php?id=31933>;
<https://infovaticana.com/2013/08/10/san-lorenzo/>
- ROVIRA-VIRGILI, ANTONI (1922). *Historia de Catalunya*, Ediciones Patria, 595 p.
- GÓMEZ-MORENO, MANUEL (1908). «Pictografías andaluzas», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, p.89-102.
- HÜBNER, EMIL (1893) *Monumenta Linguae Ibericae*, XIII, Berlin, 148 p.
- IGLÉSIAS, JOSEP (1967) «La població de la Conca de Barberà a través de la història» a *VIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos de Montblanc*, Ed. Montblanc, p. 75-94.
- INSA MONTAVA, JOSEP (2001) *Rojals: un poble, un terme, una gent*. Cossetània Edicions, 175 p.
- JÀVEGA, JOSEP-PAU (2011) «Els ermitans de Sant Joan. Montblanc», *Aplec de Treballs* del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 29, Montblanc, p. 9-22.
- TORRES, FÈLIX. (1819-1830). *Apéndice a la Memoria sobre algunas antigüedades de la ciudad de Egara no conocidas: manuscrito presentado a la Real Academia de Historia*.
- VILASECA, SALVADOR i IGLÉSIES, JOSEP (1929). «Exploració prehistòrica de l'alta conca del Brugent, II. L'Art rupestre», *Revista del Centre de Lectura, RCL* 196, p. 221-229.
- VILASECA, SALVADOR (1944). «Las pinturas rupestres naturalistas y esquemáticas de Mas del Llor, en Rojals (Provincia de Tarragona)». *Archivo Español de Arqueologia* XVII, p. 301-323.
- VIÑAS, RAMON (2005). *Montblanc, Muntanyes de Prades*. Guías del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Ruta de l'Art Rupestre. Generalitat de Catalunya. 59 p.
- VIÑAS, RAMON (2011-2012). *Memòria La Cova del Llop. Pintures Rupestres, Paüls (Baix Ebre, Tarragona)*. Servei d'Arqueologia i Paleontologia, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya [memòria inèdita].
- VIÑAS, RAMON (2012). *Art Rupestre del Barranc del Mas d'en Llor, Muntanyes de Prades, Montblanc (Tarragona)*. Guies del Centre d'Interpretació de l'Art Rupestre de les Muntanyes de Prades (CIAR), Ajuntament de Montblanc. 64 p.
- VIÑAS, RAMON, i MARTÍN, JOSEP (2003): «Noves aportacions per l'art rupestre de les Muntanyes de Prades». *Reboll 2*, II Època, núm. 2. Butlletí del Centre d'Història Natural de la Conca de Barberà. Museu Arxiu de Montblanc i Comarca. Montblanc, p. 10-12.

Notes:

- 1.- Igual com passa en altres indrets rupestres, hem de lamentar que l'abric de la Baridana II no estigui protegit físicament de forma adequada, ja que la seva situació, sobre el mateix senderó que condueix de Rojals als Cogullons, afavoreix malauradament l'aplicació de *grafitis*, per part dels visitants, així com de destruccions antròpiques intencionals. A les Muntanyes de Prades, només tres emplaçaments del barranc del Mas d'en Llor es troben protegits, per tant, és necessari que tan excursionistes com visitants siguin respectuosos amb aquest fràgil patrimoni històric, així com amb el seu entorn natural, la seva conservació depèn de les institucions responsables del Patrimoni Cultural i també de tots nosaltres.
- 2.- La finalitat d'aquestes guies busca la difusió i divulgació del contingut rupestre d'aquests indrets declarats Patrimoni Mundial, per tal d'estimular l'interès i el respecte per aquests documents prehistòrics i el seu entorn, i perquè tothom en pugui gaudir.
- 3.- Seguim el registre del color obtingut del Pantone, Color Formula Guide 1000. Third Printing 1991-1992. Moonachie, New Jersey, U.S.A.
- 4.- Germana del dissortat Jaume, darrer comte urgellenc i pretendent al tron del comtat de Barcelona i reialme d'Aragó.
- 5.- A la zona de la Baridana s'observen diverses construccions de pedra seca: bancals, camins i una cova aprofitada, potser per algun eremita, ja que s'observen restes d'una entrada realitzada amb pedres ben tallades i ajuntades amb argamassa.